

H. Peygamber'in Huzurundaki Sahabe İctihadlarının Anlam ve Mahiyeti

The Meaning and Nature of the Companions' İctihad In The Presence of the Prophet (Pbuh)

Muhammet Ali ÇAĞLAR

Bağımsız Araştırmacı

caglar Muhammedali@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4048-5236>

ÖZET

İslam hukukunda bazı hükümler Kur'an ve Sünnet gibi kat'i delillerle elde edilirken bazılarının ise icthad gibi zannî deliller aracılığı ile ulaşılmaktadır. İctihad içeren faaliyetler daha risalet dönemindeyken başlamış olmakla birlikte her icthad aynı seviyede olmamıştır. Örneğin, sahabe icthadları Hz. Peygamber'in icthadı ile bir kabul edilmemiştir. Ayrıca buradaki icthad kavramının kullanımının fıkıh usulündeki ıstılahî anlamıyla aynı şeyi ifade etmediği de görülmektedir. İctihadın diğer kat'i delillerle ilişkisi düşünüldüğünde salt icthad olarak değerlendirilemeyeceği durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bunun bir örneğini de Hz. Peygamber'in huzurundaki sahabe icthadlarında görmek mümkündür. Sahabenin Hz. Peygamber'in yanındaki bazı eylemlerinin mutlak icthad olarak görüleceği bazı alimler tarafından dile getirilmiştir. Bu çalışmada bu görüş merkeze alınarak sahabenin Hz. Peygamber'in huzurunda mutlak icthadda bulunabileceğini düşünmenin ne gibi sorunlar ortaya çıkaracağı incelenmiştir. Bu iddianın takrîrî sünnet, gayr-i metluvv vahiy ve sahabe kavli gibi kavramlarla ilişkisi düşünüldüğünde sebep olacağı usûlî çelişkiler irdelenmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak bizzat iddia sahiplerinin takrîrî sünnet kavramına yükledikleri anlam dikkate alındığında sahabenin Hz. Peygamber'in huzurundaki icthadlarının takrîrî sünnettî kuşatıcılığı içerisinde eriyen fiiller mesabesinde olacağı, şari'in varlığının olduğu bir ortamda bütün hükme ulaşma yollarının Kur'an ve Sünnetle bir şekilde ilintili olacağı için icthad isimlendirmesinin şekilsel bir isimlendirmeden öteye gidemeyeceği gibi sonuçlara ulaşılmıştır. Bununla birlikte konuyla alakalı örnekler incelendiğinde sahabenin icthadından bahsedilecekse de bunun ancak Hz. Peygamber'in izni ve gözetimi ile gerçekleşebileceği kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fıkıh, Sahabe, İctihad, Takrîrî Sünnet

ABSTRACT

In Islamic law, while some judgements are obtained through absolute evidence such as the Qur'an and the Sunnah, others are reached through presumptive evidence such as ijthad. Although the activities involving ijthad started as early as the prophetic period, not every ijthad was at the same level. For example, the ijthad of the Companions was not accepted as equal to the Prophet's ijthad. In addition, it

is also seen that the use of the term “ijtihād” here does not have the same meaning as in the *usul al-fiqh*. Considering the correlation of *ijtihād* with other absolute evidences, situations may arise in which it cannot be considered as mere *ijtihād*. An example of this can be seen in the *ijtihād* of the Companions in the presence of the Prophet. Some scholars have stated that some of the actions of the Companions in the presence of the Prophet can be seen as absolute *ijtihād*. This study centres on this view and examines what kind of problems would arise from thinking that the Companions could make absolute *ijtihād* in the presence of the Prophet. Considering the relationship of this claim with the concepts such as confirmation (*taqrīrī*) *sunnah*, unwritten revelation (*wahy ghayr matluw*) and Companions' View (*Qawl Al-Sahabah*), the procedural contradictions that this claim would cause were tried to be analysed. As a result, considering the meaning that the claimants themselves attributed to the concept of confirmation (*taqrīrī*) *sunnah*, it was concluded that the Companions' *ijtihād* in the presence of the Prophet would be like acts melting into the encompassingness of the confirmation (*taqrīrī*) *sunnah*, and that the nomenclature of *ijtihād* could not go beyond a formal nomenclature since all the ways of reaching judgement in an environment where there is the presence of the *Sharī'* would be somehow related to the *Qur'an* and *Sunnah*. However, when the examples related to the subject are examined, it is concluded that if the Companions' *ijtihād* is to be mentioned, it can only be realised with the permission and supervision of the Prophet.

Keywords: Islamic Law, *Fiqh*, Companions' *Ijtiḥād*, Confirmation (*taqrīrī*) *Sunnah*.

1. GİRİŞ

Sahabe-i kirâm, henüz Hz. Peygamber hayatta iken *icthād* nosyonu kazanmak için bizzat Hz. Peygamber eliyle bir eğitime tabi tutulmuştur. Fıkhi melekeleri yetkin olan kimi sahabeye bazı konularda izin verilmiş, kimine de özellikle kadılık ve valilik gibi görevlere atandığında hükmü bulunmayan konularda kıyas, rey veya *icthād* olarak isimlendirilebilecek akli faaliyeti yürütmeleri konusunda teşvik edilmiştir. Bu *icthād* eğitimi Hz. Peygamber'in olmadığı bir zamanda/mekanda tatbik edildiğinde *şari'*in beyan ihtimaliyle çelişik olmaktan uzak olacak ve daha anlaşılabilir bir durumda olacaktır. Çünkü Hz. Peygamber'in bulunmadığı bir ortamda O'na sorarak görüşün doğruluğunu teyit etme veya O'nun sessiz kalarak takrir ettiğini müşahade etme imkanı olmadığı için *şari'*in muradına muhalif hareket etme sorunu da bulunmamaktadır. Fakat Hz. Peygamber'in huzurunda gerçekleşecek bir *icthādî* faaliyetin onun izni veya takriri olmaksızın meydana gelmesi tasavvur edilebilir mi? Bu sorunun usulî sonuçları dikkate alınarak cevaplanması gerekmektedir.

Hz. Peygamber hayattayken sahabenin *icthād* edebilme imkanı fukahâ arasında tartışılmış ve bazı fakihler bunun caiz ve vaki olduğunu söylerken bazıları caiz olamayacağını ya da izin veya takrir gibi şartlarla caiz olacağını düşünmüştür. Bu çalışma ashabın *icthād* ettiğine dair günümüze ulaşan Muâz hadisi, seferde su bulamayan sahabelerin teyemmümle kıldıkları namazla yetinmeleri veya sonradan iade etmeleri örneği gibi pek çok örneğe binaen daha Hz. Peygamber hayattayken sahabenin *icthād*da bulunduğu ön kabulüyle hareket etmektedir. Bu sebeple fakihler arasındaki ihtilaflara yaklaşırken Resulullah'ın huzurunda ve gıyabında sahabenin *icthād*ı üzerindeki görüşlere yoğunlaşılacaktır. Bu görüşlerin sahabe kavli delili ile ilişkisi ele alınacak olup Hz. Peygamber'in huzurundaki sahabe görüşlerinin sahabe *icthād*ı olarak isimlendirilmesinin imkanı tartışılacaktır.

2. HZ. PEYGAMBER HAYATTAYKEN SAHABENİN İCTİHADININ İMKÂNI ÜZERİNDEKİ GÖRÜŞLER

HZ. Peygamber hayattayken sahabenin ictihadı üzerine mutlak olarak cevaz verenler ve sadece onun gıyabında ictihada cevaz verenler olmak üzere iki temel görüş farklılığı olduğunu söylemek mümkündür. Bazı güncel çalışmalarda İmam Muhammed, Gazalî ve Bâkılânî'nin de içinde bulunduğu çoğunluğun görüşüne göre mutlak olarak sahabenin ictihadı caiz ve vaki olduğu zikredilmiştir ve bu görüş tercih edilmiştir.¹ Yine yakın dönemde kaleme alınan bazı çalışmalarda, sahabenin ictihadını cevaz ve vuku' açısından ikiye ayırıp her biri için daha tafsilatlı yönelimler olduğunu açıklamıştır. Cevazı için sekiz farklı görüş zikredilip bunlar şu şekilde tasnif edilmiştir:²

1. Mutlak olarak cevaz verenler
2. Mutlak olarak reddedenler
3. Sadece HZ. Peygamber'in yokluğunda hâkimler ve valiler için caiz görenler
4. Sadece HZ. Peygamber'in gıyabında ictihad edilmesini caiz görenler
5. Sadece Resulullah'ın özel bir izni olması şartıyla caiz görenler
6. Resulullah'tan ayrıyken mutlak olarak caiz görüp huzurundayken onun izniyle caiz görenler
7. Engelleyici bir durum olmaması şartıyla caiz görüp aksi halde caiz görmeyenler
8. Sadece kaçınılması zor olan hallerde ve sahabe hükmetmezse hüküm verme noktasında bir geç kalma söz konusu olan durumlarda caiz görenler.

Sahabenin, Resulullah hayattayken ictihadının vaki olmasıyla alakalı ise beş grup zikredilmektedir:³

1. Mutlak olarak vaki olduğunu düşünenler
2. Vaki olmasını kabul etmeyenler
3. Sadece gıyabında vaki olduğunu düşünenler
4. Sadece huzurunda ictihad gerçekleştiği konusunda tevakkuf etmek gerektiğini düşünenler
5. Mutlak olarak tevakkuf etmek gerektiğini düşünenler

Bu grupların delilleri de zikredilmekle birlikte, bu çalışmanın esas konusunu ilgilendirmesi açısından çalışmada sadece HZ. Peygamber'in huzurunda ictihadın mutlak olarak gerçekleştiğine dair işaretler barındıran görüşlere ve örneklere odaklanılacaktır. Bu nedenle bundan sonraki bölümde sadece yukarıdaki beş görüşten ilki, derinlemesine irdelenecek ve bu görüşün içinde barındırdığı problemler ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

¹ Muhammed Ebu'n-Nûr Züheyr, *Usûlü'l-Fıkıh*, (Mısır: Mektebetü'l-Ezheriyye li'n-Neşr, ts.), 195,196.

² Ahmed Abdulaziz es-Seyyid Selim, "İctihâdu's-Sahâbe fî asrî'n-Nebî salla'l-lâhu aleyhi ve sellem: dirâse usûliyye", *Mecelletü Külliyyeti Usûli'd-Dîn ve'd-Da've bi'l-Münâfiyye*, 43/2, 2055-2059.

³ Selim, "İctihâdu's-Sahâbe fî asrî'n-Nebî salla'l-lâhu aleyhi ve sellem: dirâse usûliyye", 2065, 2066.

3. HZ. PEYGAMBER'İN HUZURUNDA SAHABENİN İCTİHADINA MUTLAK CEVAZ VERENLER

Hiz. Peygamber'in huzurunda sahabenin mutlak olarak icthadına cevaz verenler ve bunun aynı zamanda vuku bulunduğunu da düşünenler için gelenekten bazı görüşler nakledilmektedir. Bu nakillere bakıldığında Ebû İshâk eş-Şirâzî, Cüveynî, Gazâlî, Râzî, Âmidî, İbn Sübkî, Kadı Ebû Ya'lâ ve İmam Muhammed'e mutlak olarak cevaz verdiğine dair görüşler atfedilmektedir.

Şirâzî, bazı âlimlerin Resulullah'ın huzurunda icthadla hüküm vermenin caiz olmadığını savunduğunu, diğer bazılarının ise bunun ancak izinle caiz olacağını düşündüğünü belirtmiştir. Kendisi ise mutlak olarak caiz olması gerektiğini tercih ederek Sa'd b. Muâz ve Amr b. As'ın, Peygamber'in huzurunda kendi icthadlarıyla hüküm vermelerine dair rivayetleri delil olarak göstermiştir. Ayrıca ona göre, Hiz. Peygamber'in yokluğunda icthadla hükmetmek caiz olduğu kabul edildiği takdirde huzurunda daha öncelikli olarak caiz olmalıdır. Çünkü hata olursa hemen düzeltilme imkânı vardır. Karşıt görüşte olanların kesin bilgiye ulaşılabilirken zanla hüküm vermenin caiz olmadığını ileri sürdüğünü, buna güçlü zanla hükmün caiz olduğu şeklinde cevap verileceğini de ifade etmiştir.⁴ Cüveynî de benzer açıklamalarda bulunmakla birlikte bazı aklî çıkarımlarla bir şeyin mümkün olup olmadığının onu imkânsız kılan bir sebebin bulunup bulunmamasıyla belirlenebileceğini, Hiz. Peygamber'in huzurunda kıyas yaparak hüküm vermeye engel teşkil eden bir sebep olmadığı için böyle bir şeyi aklen mümkün kabul etmek gerektiğini ifade eder.⁵ Aynı aklî delillendirme ile Hiz. Peygamber'in huzurunda icthadın caiz olacağını ifade eden Gazâlî, buna Hiz. Peygamber'in izninin veya sükutunun delalet edebileceğini söylemiştir. Fakat Gazâlî'ye göre caiz olan bu icthad türünün gerçekleştiğine dair kesin bir delil yoktur. Çünkü Hiz. Peygamber'in gıyabında icthad edildiğine dair meşhur Muâz hadisi bulunmakla birlikte huzurundaki icthada örnek olarak zikredilen Amr b. Âs'a veya Ukbe b. Âmir'e icthad etmeleri için izin verilmesi gibi rivayetler kat'î rivayetler değil âhâd haberlerdir. Kat'î haberlerden oldukları düşünülse bile bu örnekler, o sahabîlere has verilmiş izinler olabilir.⁶ Bu açıklamalara göre Gazâlî, her ne kadar bu tür bir icthadın cevazına aklen bir engel olmadığını ifade etmiş olsa da bunun vaki olmadığını düşünerek Hiz. Peygamber'in huzurunda sahabenin icthadını mutlak olarak caiz gören diğer alimlerden ayrı bir konumda yer almıştır.

Âmidî ve İbn Sübkî, cevaz görüşünü kabul etmekle birlikte bu görüşün çoğunluğun görüşü olduğunu da ifade etmiştir. Âmidî vaki olduğu yönündeki görüşü tercih ederken İbn Sübkî, bu konuda Beydâvî'nin vaki olmadığına işaret eden sözünü açıkladıktan sonra tevakkuf görüşünü tercih etmiştir.⁷

⁴ Ebû İshâk İbrâhim b. Ali b. Yusuf el-Fîruzâbâdî eş-Şirâzî, *et-Tabsıra fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Muhammed Hasen Hitô, (Şam: Dâru'l-Fıkr, 1980), 519,520; Ebû İshâk İbrâhim b. Ali b. Yusuf el-Fîruzâbâdî eş-Şirâzî, *el-Lüma' fî Usûli'l-Fıkh*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 133,134.

⁵ Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî, *Kitâbu't-telhîs fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Abdullah en-Nebâlî, Beşir Ahmed el-Ömerî, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, ts.), 3/396.

⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüş'şâfi, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 345,346.

⁷ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdurrezzak Afîfî, (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmi, 1402), 4/175-177; Ebû'l-Hasan Takiyyüddin Ali b. Abdülkâfi es-Sübkî, *el-İbhac fî şerhi'l-Minhâc alâ Minhaci'l-vusûl ila ilmi'l-usûl*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984), 3/252,253.

Râzî'nin de cevaza hükmettiğine dair görüşler⁸ olsa da zannımızca o sadece görüşleri nakletmekle yetinmekte ve bu meselenin aslında pratiğe yansıyan bir tartışmayı hak etmediğini de ifade etmektedir.⁹

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ da her ne kadar mutlak cevaz görüşünü kabul etse de ictihad zan ifade ettiği için Hz. Peygamber'e dönüp kesin hükmü öğrenme imkanı varken sahabenin huzurda ictihad edemeyeceğini düşünenlere cevap sadedinde, Hz. Peygamber'in huzurunda iken haber-i vâhidin kabul edildiği ve kişi Peygamber huzurunda ictihad etse, eğer ictihadı isabetli olursa sorun olmayacağı, hata ederse Resulullah'ın onu onaylamayacağını ifade etmiştir.¹⁰ Burada aslında cevaz görüşünde olanların zihninde sahabenin görüş bildirdiği konuda her halükârda son sözün Hz. Peygamber'e ait olacağına dair bir ön kabulün bulunduğu işaret bulunmaktadır.

Son olarak İmam Muhammed'in de bu görüşte olduğuna dair iddia ele alınacak olursa, bu konuda Zerkeşî, İlkiyâ'nın İmam Muhammed'den sahabenin huzurda iken ictihad etmesinin çoğunluk tarafından kabul edildiğine dair bir nakilde bulunduğunu ifade etmektedir.¹¹ Emir Padişah ise sadece İmam Muhammed'den böyle bir kavil nakledildiğini söylemekle yetinmektedir.¹² Bu iki eser haricinde İmam Muhammed'e böyle bir görüş nispet eden başka bir kaynak bulunamamıştır. Bu noktada Zerkeşî'nin bu görüşe nasıl ulaştığını tespit etmek zor olmakla birlikte İbn Emîrû Hacc'ın hocası İbn Hacer aracılığı ile Zerkeşî'nin görüşlerine ulaşp bu kavli eserine almış olduğu düşünülebilir.¹³ Fakat bu görüşün Hanefilere ait diğer eserlerde yer almadığı düşünüldüğünde bu kavlin İmam Muhammed'e aidiyeti büyük oranda zayıflamaktadır.

3.1. Hz. Peygamber'in Huzurunda Sahabe İctihadına Mutlak Cevaz Verenlerin İstidlalleri

Sahabenin Hz. Peygamber'in huzurunda mutlak olarak ictihad ettiğine dair bazı örnekler zikredilmektedir. Bu örnek olaylara bakıldığında -salt istişare amaçlı rivayetler ve dünyevi işlere ait konulardaki rivayetler çıkarıldığında- şu üç rivayetin öne çıktığı görülmektedir:

1- Benî Kurayza, yaptıkları ihanet sebebiyle cezalandırılmak üzere kuşatıldığında haklarında hüküm verileceği zaman Hz. Peygamber'in kendilerine adil davranmayacağı kanaatindeydiler. Bu yüzden, İslam'dan önce ittifak halinde oldukları Evs kabilesinden Sa'd b. Muaz'ın kendileri hakkında hükmetmesini talep etmişlerdi. Hz. Peygamber onların bu teklifini kabul etmiş ve bunun üzerine Sa'd b. Muaz, Kurayza Yahudileri hakkında kadınların ve çocukların sürgün edilmesi, erkeklerin ise

⁸ Selim, "İctihâdu's-Sahâbe fî asri'n-Nebî salla'l-lâhu aleyhi ve sellem: dirâse usûliyye", 2056.

⁹ Razi, *el-Mahsûl*, 6/18,19.

¹⁰ Muhammed b. el-Hüseynel-Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Udde fî usûli'l-fikh*, thk. Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârakî, (Riyad: y.y., 1993), 5/1590-1593.

¹¹ Ebu Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Abdullah b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Bahrû'l-muhit fî usûli'l-fikh*, (b.y.: Daru'l-Kütübî, 1994), 8/255.

¹² Muhammed Emin el-Hüseynî el-Horasânî Emir Padişah, *Teysîru't-tahrîr alâ kitâbi'l-Tahrîr fî usûli'l-fikh*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 4/193. İbn Emîrû Hacc, bu görüşü Zerkeşî'deki gibi İlkîyâ'nın İmam Muhammed'den naklettiği şekilde vermektedir. bk. Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbn Emîrû Hacc, *et-Takrîr ve't-tahbîr alâ Tahrîri'l-Kemâl ibn Hümmâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 3/301.

¹³ İbn Hacer'in Zerkeşî ile ilişkisine örnek olması açısından Zerkeşî'ye ait *et-Tenkîh li-elfâzi'l-Câmi'i's-sahîh* eserine eleştiri mahiyetinde, *en-Nuket alâ Tenkîhi'z-Zerkeşî ale'l-Buhârî* isimli bir eser yazması zikredilebilir. bk. Mehmet Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/518.

öldürülmesi ve mallarının da ganimet olarak alınmasına hükmetti. Bu hüküm üzerine Hz. Peygamber, "Onlar hakkında Allah'ın istediği şekilde hükmettin" diyerek Sa'd b. Muaz'ın hükmüne onay vermiştir.¹⁴

Bu örnek özelinde şu iki nokta göze çarpmaktadır. İlk olarak bu olayın Sa'd b. Muaz'a has bir olay olup başka bir sahabiye hükme ulaşma noktasında böyle bir görev verilmemiştir. İkinci olarak ise her ne kadar burada hüküm veren Sa'd b. Muaz olarak ifade edilse de o murad olunan hükmü açıklayıcı konumundadır. Nebvî metotla yetişen bir sahabiye hükmü izhar ettirme mahiyetindedir. Ayrıca Rasulullah hem başta ona izin vererek görüşünü açıklamasını istemiş hem de sonda Allah'ın hükmüne uygun bir hüküm olduğunu belirterek onun görüşünü onaylamış ve daha da teknik ifade ile Benî Kureyza hakkında takrîrî sünnetle hükmedilmiştir.¹⁵ Yine bu olay, Sa'd b. Muaz'a izin verildikten sonra gerçekleştiği için mutlak bir icthad örneği değil Rasulullah'ın izni şartıyla icthad örneği olabilir.

2- Ebû Katâde, bir gazvede müşriklerden birini öldürmüş ancak öldürdüğü müşriğin eşyalarını bir başkası almıştı. Savaşta öldürülen düşman askerinin eşyası, öldüren gazîye ait olacağı ilkesine dayanarak Ebû Katâde, o eşyayı talep etti. Bu durumu Hz. Peygamber'in huzurunda gündeme getirdiklerinde, Hz. Ebûbekir, eşyayı alan kişiye "Allah ve Resulü yolunda savaşırken hayatını tehlikeye atan, aslanlar gibi mücadele eden bir kimsenin eşyasını sana veremeyiz." demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Doğru söyledi, fetvasında doğru söyledi," diyerek Hz. Ebûbekir'in sözünü takrir etmiştir.¹⁶

Bu rivayette de açıkça Hz. Peygamber'in takrîrini görmek mümkündür. Eğer rivayetin sonunda "Doğru söyledi, fetvasında doğru söyledi," şeklinde bir ifade olmasaydı Hz. Ebûbekir'in sözünün geçerli olduğu bilinemeyecekti. Bu rivayet için bazı çalışmalarda Hz. Ebûbekir'in bunu kendi rey ve icthadıyla söylediği ifade edilse de¹⁷ bu konu esasında "kim (savaşta) bir düşmanı öldürürse ganimetlerinin öldürüne ait olacağına bildiren hadisle" birlikte değerlendirilmiştir ve her ne kadar Hz. Ebûbekir'in hatırlatma mahiyetinde bir sözü olsa da bu, Hz. Peygamber'in takrîri olarak görülmüştür.¹⁸ Ayrıca bu sözler Hz. Ebûbekir'in icthadı olarak kabul edilecek olsa dahi Hz. Peygamber'in ikrarı ile sonuçlanmış ve yine usûlî açıdan bir takrîrî sünnet örneği olmuştur.¹⁹ Ganimet dağıtımında imamın izni olmadan

¹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, (Şam: Daru İbn Kesîr, 1993), "Meğâzî", 28 (No: 3896); Buhârî, "Cihâd ve Siyer", 165 (No: 2878); Muhammed b. İsa b. Sevrâ b. Musa b. ed-Dahhâk et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdalbâkî, (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), "Siyer", 19 (No: 1582).

¹⁵ Emine Erdoğan, *Hz. Peygamber'in Teşri Yetkisinin Sınırını Tespitte Takriri Sünnetin Rolü*, (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 59; Hüseyin Vuruşkan, *Takriri Sünnet ve Değeri*, (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 74.

¹⁶ Buhârî, "Humus", 18 (No:2973); Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim, *Sahihu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, (Kahire: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurakâuhu, 1955), "Cihad ve Siyer", 1751.

¹⁷ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/176; Sahip Beroje, "Hz. Peygamber (a.s.)'ın Sahabe İctihatları Karşısındaki Tavrı", *İslâmî İlimler Dergisi*, 3/1, (2008), 128.

¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfi'î, *el-Ümm*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1983), 4/149. Düşmanı yüz yüze çarpışarak öldürmekle arkasından vurarak öldürmenin farklı hükümlere tabi olacağı hakkında geniş bilgi için bk. Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâveridî, *el-Hâvi'l-Kebîr fi fıkhi mezhebi's-Şâfi'î*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdulmevcûd, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 8/393-396.

¹⁹ Vuruşkan, *Takriri Sünnet ve Değeri*, 75; Fehd b. Abdillâh b. Süleyman el-Useyim, "es-Sünnetü't-takririyye: Dirâse Usûliyye", *Mecelletü Külliyyeti Dâri'l-Ulûm*, 151 (2024), 27.

paylaşımına onay verilemeyeceği anlayışı da hüküm açısından son sözün Hz. Peygamber'e ait olacağını teyit etmektedir.²⁰

Bazı güncel çalışmalarda aslında ilke olarak Hz. Peygamber'in izniyle ichtihad yapıldığı ama Hz. Ebûbekir'in müstesna bir konumu olması sebebiyle kendi görüşünü rahatça ifade edebildiği söylenmektedir.²¹ Halbuki burada olan rivayette geçen bir ilki hatırlatmaktan ibarettir. Zira konuyla ilgili rivayetlere bakıldığında en başta Hz. Peygamber'in “من قتل قتيلاً له عليه بينة فله سلبه” şeklinde bir mücahidin, savaşta öldürdüğü düşmanın üzerindeki ganimeti delil getirmesi şartıyla hak etmiş olacağını belirten bir genel kaide ortaya koyduğu görülmektedir. Ebû Katâde'nin hakkı olan ganimeti alan kişinin bizzat kendisi olaya şahit olduğunu ikrar etmesi ile şartlar tam oluşmuş ve bunun üzerine Hz. Ebûbekir, zikredilen kaidenin gereğini hatırlatır mahiyette bir söz söylemiştir. Neticede aslında Hz. Peygamber'in huzurunda yapılan bir icthaddan çok şarî' tarafından belirlenen bir kuralın tatbiki veya tatbik yolunun işaret edilmesine bir örnek olarak zikredilebilir.²² Dolayısıyla bu örnek üzerinden Hz. Ebûbekir'in, müstesna bir konumda bulunduğu için kendi görüşünü rahatça ifade edebildiğini söylenmek zorlayıcı bir yorum olacaktır.

3- Bazı rivayetlerde Amr b. As ve Ukbe b. Âmir gibi bazı sahabilere Hz. Peygamber'in bazı davalarda hükmetme izni verdiği, isabet ederlerse onlara on sevap, hata ederlerse bir sevap verileceğini ifade ettiği zikredilmektedir. Bu rivayete Ferrâ, Gazâlî ve Âmidî yer vermekle birlikte yukarıda işaret edildiği gibi Gazâlî, bu tür rivayetlerin geliş yollarının Muaz hadisi gibi kesin olduğunu düşünmediği için Hz. Peygamber'in huzurunda sahabe icthadının caiz ama vaki olmadığını ifade etmiştir.²³ *el-İhkâm*'ın muhakkiki dipnotta ilgili rivayetin bazı ravilerinin tanınmadığı ve senette metruk ravi olduğuna dair bilgiler vermektedir.²⁴ *el-Udde*'nin muhakkiki de rivayetle ilgili benzer değerlendirmelere yer vermektedir.²⁵ Gerçekten de *Fethu'l-Bârî* gibi eserlere bakıldığında ravilerindeki cehalet ve mecruh ravi bulunması sebebiyle zayıf bir rivayet olarak kabul edildiği görülmektedir.²⁶ *Mecmeu'z-Zevâid*'de hadisin ravilerinin makbul raviler olduğu bir senedin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer aldığına dair nakil bulunsa da²⁷ *Müsned*'in muhakkiki Şuayb Arnavut ve arkadaşları konuyla ilgili rivayetlerin ciddi derecede zayıf olduklarını açıklamıştır. Çünkü senedi sahih olduğu söylenen rivayette de zayıf olmadığı söylenen rivayette de Ferec b. Fadâle isimli cerh edilmiş bir ravi bulunmaktadır.²⁸ Zehebî, İbn Hacer ve Taberânî'den gelen rivayetler konusunda Heysemî'nin, hadisi rivayet eden bazı ravilerin meçhul ve

²⁰ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed b. Ca'fer el-Kudûrî, *et-Tecrîd*, thk. Muhammed Ahmed Sirâc, Ali Cum'a Muhammed, (Kahire: Dâru's-Selâm, 2006), 8/4119; Ebûbekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 10/47.

²¹ Beroje, “Hz. Peygamber (a.s.)'ın Sahabe İctihatları Karşısındaki Tavrı”, 128,129. Buradaki yorumun aynıyla ve kaynak gösterilmeden başka bir çalışmada da zikredildiği görülmektedir. Bk. Adnan Memduhoğlu, *Sahabenin İctihat Anlayışı*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 74.

²² Ali Çelik, “Takrîrî Sünnet (Mahiyeti, Özellikleri ve Hükümü)”, *Diyanet İlmî Dergi*, 36/2, (2000), 28.

²³ Gazâlî, *el-Mustasfâ*, 346.

²⁴ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/176.

²⁵ Ferrâ, *el-Udde*, 5/1591,1592.

²⁶ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî, (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1379), 13/319.

²⁷ Ebu'l-Hasen Nûreddîn Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, thk. Husâmuddîn el-Kudsî, (Kahire: Mektebetu'l-Kudsî, 1994), 4/195.

²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb Arnavut vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 4/195, 196.

metruk olmaları konusunda ittifak etmiş olması, Şuayb Arnavut ve arkadaşlarının açıklamalarını desteklemektedir.²⁹

Bu hadisi delil olarak zikreden güncel çalışmalar da Gazâlî ve Âmidî'yi kaynak göstermişlerdir.³⁰ Fakat bazı çalışmalarda bu hadisin kaynağı olarak sundukları hadis kitapları tercihlerinde aceleci davrandıkları görülmektedir. Zira hadisin kaynağı olarak Buhârî, Müslim ve Ebû Davud gösterilmesine rağmen³¹ ilgili kaynaklarda Amr b. As ve Ukbe b. Âmir için söz konusu olan rivayet değil hakimın icthad ettiğinde isabet ederse iki, hata ederse bir sevap alacağını bildiren rivayetler yer almaktadır. Oysaki konumuz açısından hadisin asıl delil olma yönü icthad edilince sevap alınacağı kısmı değil adı geçen sahabilere yargıya yansıyan olaylarda icthad etme yetkisi verme ile ilgili kısımdır. Bu bilginin geçtiği rivayetler ise yukarıda ifade edildiği üzere sahih senetle bize ulaşmış rivayetlerden değildir.

Bu rivayetle ilgili değinilmesi gereken son nokta, rivayetin tariklerinin bir araya getirilmesi ile makbul hadis mertebesine yükselebileceğini farz etsek dahi bu sahabilere Hz. Peygamber bizzat kendisi (belki de sadece o sahabilere özel veya o olaya özel olarak) izin vermiştir. Dolayısıyla bu rivayeti de Hz. Peygamber'in huzurunda sahabenin mutlak olarak icthadda bulunduğu delil olarak zikretmek uygun olmayacaktır. Ancak Hz. Peygamber'in izniyle yapılmış bir eylem olarak görmek mümkün olabilir.

Burada zikredilenler haricinde Hz. Peygamber'in huzurunda mutlak sahabe içtihadına delil olması için başka örneklere yer verilmektedir. Fakat bunlar ya Hz. Peygamber'in huzurunda gerçekleşmeyen ya da sahabenin yaptığı fiilin Hz. Peygamber'in iznine tabi olduğu yönü yukarıda zikredilen misallerden daha da belirgin olduğu hadiselerden ibarettir. Örneğin, ezanın meşru kılınmasında ezanın nasıl okunacağına dair Abdullah b. Zeyd'in rüyasına tabi olunması ve Bedir esirlerine uygulanacak hüküm konusunda sahabenin görüşlerini ortaya koyması gibi örnek zikrediliyor olsa da³² bunlarda da son kararı verenin Hz. Peygamber olduğu aşîkârdır.

Sonuç itibarıyla konuyla alakalı örnekler incelendiğinde Hz. Peygamber'in huzurunda sahabenin mutlak olarak icthad ettiğini doğrudan destekleyici bir örnek bulmak zordur. Söz konusu örneklerde Hz. Peygamber'in takrîrine işaret eden yönler yer almakta olup sahabenin konuyla alakalı fiillerini ve kavillerini müstakil icthad olarak isimlendirmek zor gözükmektedir.

4. HZ. PEYGAMBER'İN HUZURUNDA SAHABE İCTİHADINA MUTLAK CEVAZ VERENLERİN TAKRİRİ SÜNNET ANLAYIŞLARI

Yukarıda görüşlerine yer verilen fakihlerin takrîrî sünnete dair görüşlerine de yer verdikten sonra bu iki konu arasındaki ilişkiye dair bazı çıkarımlarda bulunmak mümkün olacaktır.

Bir fiil karşısında Hz. Peygamber'in ikrarı ve sükûtuna dair erken bir sınıflandırma örneğini Şirâzî'de görmek mümkündür. Ona göre eğer Hz. Peygamber bir söz işitir ya da bir davranışı görür ve buna karşı çıkmazsa ayrıca karşı çıkmasına engel bir durum da yoksa bu, o davranışın caiz olduğuna delil sayılır. Örneğin Peygamberimiz, sabah namazından sonra birinin, sabahın sünnetini kıldığını görmüş ve buna

²⁹ Şemseddin Ebû Abdillâh b. Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehebî, *Telhisu Kitâbi'l-Mevdûât li İbni'l-Cevzî*, thk. Ebu Temîm Yasir b. İbrahim b. Muhammed, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998), 43-46; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 4/195; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-Telhisü'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfi' el-Kebir*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989), 4/442.

³⁰ Memduhoğlu, *Sahabenin İctihat Anlayışı*, 73.

³¹ Beroje, "Hz. Peygamber (a.s.)'ın Sahabe İctihatları Karşısındaki Tavrı", 128.

³² Çelik, "Tahrîrî Sünnet (Mahiyeti, Özellikleri ve Hükümü)", 29; Memduhoğlu, *Sahabenin İctihat Anlayışı*, 75-77.

bir şey dememiştir. Bu da sebebi olan nafîle namazların sabah namazından sonra da kılınabileceğine işaret eder. Eğer olayın Peygamber'in bilgisi dışında kalması mümkün değilse, sanki görüp de karşı çıkmamış gibi kabul edilir ve o davranış caiz sayılır. Bu konuya da Hz. Muâz'ın, Resulullah ile akşam namazını kıldıktan sonra kavmine gidip tekrar onlara namaz kıldırması örnek verilir. Bu namaz onun için nafîle, cemaat için farz olmuştur. Hz. Peygamber de bunu bildiği halde karşı çıkmazdı. Ama eğer yapılan şeyin Resulullah'a ulaşmaması mümkünse veya ondan gizli yapılmışsa O'nun susması bir hüküm ifade etmez. Sükût halinde ise eğer bir ihtiyaç hali varken susuyorsa bu susmasının onay anlamına geleceği, eğer bir ihtiyaç hali olmayıp cevabın sonra da verilebileceği bir durum varsa o halde susmasının hüküm ifade etmeyeceği zikredilmiştir.³³

Cüveynî de takrîrî sünnetin hüküm ifade edeceğini kabul etmiştir. Ona göre usûl âlimlerinin çoğunluğu, Resulullah'ın yapılan bir fiili görüp onaylamasının ve buna karşı çıkmamasının dinen caiz olduğunu ve ümmet için bağlayıcı bir hüküm teşkil ettiğini kabul eder. Çünkü Hz. Peygamber'in bir şahsa hitabı ümmete yönelik hitap olarak kabul edilir. Ancak bu konuda bir istisna vardır. Eğer Hz. Peygamber, bir münafığın ya da kâfirin yaptığı bir fiil üzerinde sessiz kalmışsa ve onun gerçekte uyarıyı kabul etmeyeceğini bildiği için müdahale etmemişse, bu suskunluk bir onay sayılmaz. Bu nedenle, Hz. Peygamber'in onayının şer'î bir hüküm ifade etmesi için, onaylanan kişinin İslam dairesinde olması ve bu onayın gerçek bir kabul anlamı taşıması gerekir.³⁴ Gazâlî'ye göre de Hz. Peygamber'in ahkama taalluk eden sünneti söz, fiil ve sükût olmak üzere üç türdür. Bir konudaki takrîrî, o konuda önceden var olan bir hükmün nesh edildiğine delalet edebileceği gibi belli bir şahsa özel olarak susma anlamında da olabilir. Fakat Cüveynî'nin de zikrettiği gibi bir kişi hakkında verilen hüküm ümmet için verilmiş bir hüküm olarak kabul edilir.³⁵

Sahabenin Hz. Peygamber'in huzurunda ictihadına mutlak cevaz verenler arasında Âmidî, takrîrî sünneti de en geniş şekilde tarif eden fakih olarak göze çarpmaktadır. Zira o takrîrî sünneti, sünnetin çeşitlerinden biri olarak zikrettikten sonra hem Hz. Peygamber'in huzurunda hem de onun olmadığı zamanlarda bir kişiden sadır olan fiili onaylamasını ikrar olarak tarif eder. O böylece takrîrî sünnetin sınırını neredeyse dışarıda hiçbir fiil kalmayacak kadar geniş tutan bir bakış açısı ortaya koyar. Bununla birlikte o, Hz. Peygamber'in bir konuda susmasını belli bir basamaklar zinciri ile anlamlandırmaya çalışır. Hz. Peygamber bir fiili görüp de engellemiyorsa veya reddetmiyorsa bu durumda iki ihtimal söz konusu olur. Önceden haram olduğu bilinen bir fiilde susuyorsa bu, onaylamaya değil fiilin haramlığının devam ettiğine delil olur. Önceden haram olduğu bilinmeyen bir fiilde ikrar varsa bu durumda susulan kişinin fiili hakkında önceden var olan hüküm nesh edilmiş olup yeni hüküm ikrar edilen fiil kabul edilir. Hz. Peygamber'in susması sadece bir susma olarak kabul edilecek olsa hükmün açıklanmasına duyulan bir ihtiyaç vaktinde susmuş olacağını tasavvur etmek gerekir ki bu ittifakla caiz değildir. Dolayısıyla daha önce hükmü belli olmayan bir konuda ikrar varsa bu söz konusu fiilin caiz olduğuna delalet etmektedir.³⁶ Hz. Peygamber'in takrîrine ya nesh ya da kabul anlamı yükleyecek şekilde bir temellendirme yapmak suretiyle sessiz kalınan kısımlarda hüküm açısından hiç boşluk bırakmayacak bir anlayışa sahip olmasına rağmen Âmidî'nin, bunu sahabenin Hz. Peygamber'in huzurundaki fiillerinde

³³ Şirâzî, *el-Lüma' fî Usûli'l-Fıkh*, 69,70.

³⁴ Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fıkh*, thk. Salah b. Muhammed b. Uveyda, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye: 1997), 1/187.

³⁵ Gazâlî, *el-Mustasfâ*, 180, 243, 273.

³⁶ Âmidî, *el-İhkâm*, 1/169,188,189.

de işletmemesi ve bu tür fiilleri sahabe ictihadı olarak kabul edip bunun caiz ve vaki olduğunu düşünmesi ilginçtir. O, sahabenin ictihadı konusunda bu noktaya hiç işaret etmemiştir.

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'ya göre Hz. Peygamber, huzurunda yapılan bir fiile karşı sessiz kalmış ve onu inkâr etmemişse, bu durum o fiilin caiz olduğuna, hatta bazı durumlarda vacipliğine delalet eder; çünkü Hz. Peygamber'in kötülüğü görüp de susması, onun emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker görevine aykırıdır. Sessizlik bazen daha önceki yasaklamalara güvenilerek açıklansa da, açık bir harama karşı susmak meşru sayılamaz. Zira bu, kötülüğe rıza ve dinin temel emirlerinin ihlali anlamına gelir. Peygamber'in, Yahudi ve Hristiyanlara karşı cizye alarak savaşıp onları küfürlerinden dolayı cezalandırması da sessizliğin her zaman onay anlamına gelmediğini ama Müslümanlar için susmanın çoğu zaman onay anlamına geldiğini gösterir.³⁷

Tüm bu görüşler dikkate alındığında Hz. Peygamber'in huzurunda sahabenin mutlak olarak ictihad edebileceğini düşünen fukahanın hemen hepsinin aynı zamanda takrîrî sünnetin de hüküm ifade edeceğini kabul ettiği görülmektedir. Bazıları ise daha geniş bir temellendirme ile Hz. Peygamber'in huzurunda meydana gelen her fiilin ya fiilî ya da takrîrî olarak sünnet çerçevesi içinde kalacağını düşünmektedir. Âmidî gibi bazı fakihler ise Hz. Peygamber hayatta iken söz ve fiil dışında gerçekleşen durumların hepsini bir şekilde takrîrî sünnet çatısı altında bırakacak bir anlayışa sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu durumda Gazâlî gibi Hz. Peygamber'in huzurunda sahabenin ictihadının vaki olmadığını ifade edenler haricindeki diğer fukahaya göre örnek kabilinden zikrettikleri olayların, teknik anlamda takrîrî sünnet olmak zorunda olduğunu kabul etmelerine rağmen bazı fiilleri veya kavilleri sahabeye nispet etmenin manasını çözümlmek gerekmektedir.

5. TAKRÎRÎ SÜNNET, GAYR-İ METLUVV VAHİY VE SAHABÎ KAVLİ ÜÇGENİNDE SAHABENİN HZ. PEYGAMBER HUZURUNDAKİ SÖZ VE FİİLLERİ

Her ne kadar sahabenin Hz. Peygamber'in huzurundaki bazı söz ve fiilleri, ictihad olarak isimlendirilse de sünnetin kuşatıcılığı karşısında bu eylemler müstakil bir ictihad faaliyeti olarak görülememektedir. Bu fiilleri mutlak ictihad gibi görenlerin aynı zamanda takrîrî sünneti bağlayıcı olarak kabul ediyor olmaları çelişkili bir durum ortaya çıkarmaktadır. Zira sahabeden sadır olan fiillerle amel edileceğinde söz konusu fiiller -eylemin öznelere olmaları açısından- sahabe kavli delili gibi mi değerlendirilecek yoksa bu fiiller her halükârda Hz. Peygamber'in onayından geçeceği için takrîrî sünnet olarak mı görülecektir? Bu iki seçenekten biri, üzerine hüküm bina edilecek delilin netleştirilmesi açısından tercih edilmesi gerekmektedir.

Bu eylemlerin salt içtihat olarak sahabe sözü gibi kabul edilmesi durumunda iki problem ortaya çıkacaktır. Bunlardan birincisi, şari'in varlığına ve vahyin inmeye devam etmesine rağmen sahabeye mutlak ictihad imkanı verilmesinin şari'in teşri' yetkisinde bir sınırlandırmaya sebep olacağıdır. Bu ise sünnet gibi daha kat'i bir delil varken ondan hücciyet açısından daha alt konumda olan bir delille amel etme durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bu ise kabul gören bir tasavvur değildir. Zaten Hz. Peygamber'in huzurunda sahabenin ictihadını kabul etmeyenlerin temel itiraz noktalarından biri de şari'in var olduğu bir ortamda sahabenin ictihad yetkisinin olamayacağıdır.³⁸

³⁷ Ferrâ, *el-Udde*, 1/127,128.

³⁸ Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mesûd b. Muhammed el-Begavî, *et-Tehzîb fi fikhî'l-İmâm eş-Şâfi'î*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvid, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 1/18; Selim, "İctihâdu's-Sahâbe fî asri'n-Nebî salla'l-lâhu aleyhi ve sellem: dirâse usûliyye", 2062.

İkinci sorun ise Hz. Peygamber'in bazı konularda ictihadda bulunduğu ve bu durumun şari'in teşri yetkisiyle çelişmediği, dolayısıyla aynı şartların sahabe için de geçerli olabileceğinin düşünülmesidir. Esasen Hz. Peygamber'in ictihadı ile sahabe ictihadı arasında bazı farklar görülmektedir. Özellikle Hanefî usulcülerin³⁹ dile getirdiği üzere Hz. Peygamber bir konuda ictihadda bulunduğunda⁴⁰ eğer bu ictihad Allah katında kabul edilmişse adeta bir takrîrî vahy gerçekleşerek konuyla ilgili hüküm söz konusu ictihad kabul edilir. Bu ictihad vahy-i batın veya vahy-i gayri metluvv olarak isimlendirilmiştir. Eğer ictihad kabul görülmemişse doğrudan ilahi bir düzeltme ile mevcut meseledeki nihai hüküm Allah tarafından konulmuş olmaktadır.⁴¹ Sahabe ictihadında ise eğer murad-ı ilahiye uygun bir söz veya fiil varsa bu takrîrî sünnetle neticelenecektir.⁴² Aksi halde Hz. Peygamber'in yanlış bir hüküm karşısında veya beyan beklenen bir durumda sessiz kalmayıp o konudaki nihai hükmü ortaya koyacaktır. Bu tasavvurda ictihad kelimesi sadece zahiren zikredilmiş olup Hz. Peygamber söz konusu olduğunda vahiyle ilintili, sahabe söz konusu olduğunda ise sünnetle ilintili olarak değerlendirilmiştir. Böylece bu fiillerle devam eden teşri' süreci arasındaki çelişki giderilmiştir.

Kadı Ebû Ya'lâ, Şirâzî, Cüveynî, Gazâlî ve Âmidî gibi sahabenin Hz. Peygamber'in huzurunda mutlak ictihadına cevaz verenlerin aynı zamanda takrîrî sünnetin hüküm ifade edeceğini kabul etmeleri de aslında bu ictihatların da zımnen takrîrî sünnet kavramı içerisinde kalacaklarını kabul ettikleri anlamına gelebilir. Yukarıdaki çelişkiler dikkate alındığında onların sünnet varken müstakil delil olarak sahabe sözünü alacaklarını düşünmek, adı geçen alimlerin usul anlayışları ile uyusmamaktadır. Hatta bazıları sahabe kavlini delil olarak bile görmemektedir.⁴³ Fakat onların bu iki konuyu birlikte incelemeyeceği müşahade edilmektedir.

Sahabe sözünü vahyin nüzul sürecinde de hüccet olabileceğini düşünenler varsa da bunlar azınlık bir grubu teşkil etmektedir. Bu grubun içinde sadece İbn Teymiyye, İbn Kayyım ve San'ânî gibi bazı alimler yer almaktadır.⁴⁴

Sonuç olarak Hz. Peygamber'in huzurunda mutlak sahabe içtihadının vaki olmasının önünü takrîrî sünnetin kestiğini ve bu fiilleri ictihad olarak isimlendirmenin zahiri bir isimlendirme olduğunu söylemek gerekmektedir. Kaldı ki verilen örneklerde de mutlak bir ictihad örneği bulunmamaktadır. Sadece Hz. Peygamber'in izin vermesi şartıyla ictihad edilmesi vakidir denilebilse de neticede takririn

³⁹ Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa el-Hanefî ed-Debûsî, *Takvîmu'l-edille fi usûli'l-fıkıh*, thk. Halil Muhyiddîn el-Meys, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 251,252; Ebûbekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Usûli's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/90,91; Alâeddin Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahril-İslâm el-Pezdevî*, (İstanbul: Şeriketi's-Sahâfeti'l-Osmâniyye, 1890), 3/205,206.

⁴⁰ Hz. Peygamber'in olduğu haliyle bırakılan ve değiştirilen ictihadlarına örnekler ve delilleri için bk. Murat Şimşek, "Hukukî Tasarrufların Kaynağı Olarak Hz. Peygamber'in İctihadı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 14 (2009), 129-145.

⁴¹ Hanefî mezhebinin bu konudaki görüşlerinin ayrıntılı tahlili için bk. Serkan Demir, "Hanefî Usûlcülere Göre Hz. Peygamber'in Fiileri ve İctihadları -Hicrî V. Asır Özelinde-" *HADITH*, 7 (Aralık 2021), 121-124.

⁴² Ahmed b. Ali b. Ebûbekr er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâfî'l-Kuveytiyye, 1994), 4/289-291; Muhammed Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Vecîz fi usûli'l-fıkhi'l-İslâmî*, (Şam: Dâru'l-Hayr li'tubâ'ati ve'n-neşr ve't-tevzî', 2006), 2/349.

⁴³ Ferrâ, *el-Udde*, 4/1190; Ebû İshâk İbrâhim b. Ali b. Yusuf el-Fîruzâbâdî Şirâzî, *el-Meûnetü fi'l-Cedel*, thk. Ali Abdülaziz el-Umeyrî, (Kuveyt: Cem'iyyetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1989), 82; Cüveynî, *Kitâbu't-telhîs*, 3/451-453; Gazâlî, *el-Mustasfâ*, 1/168; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/151. Bazen sahabe kavli sünnete dahil olarak da kabul edilmiştir. bk. ; Âmidî, *el-İhkâm*, 2/98.

⁴⁴ Konuyla ilgili görüşler ve itirazlar için bk. Hâlid Fâlih el-Uteybî, "Hükmü'l-ihcâc bi'l-ikrâr alâ ef'âli's-Sahâbe fi zemeni't-tenzîl: dirâse te'sîliyye tatbîkiyye", *Mecelletü's-Şeria ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, 29/99 (2014), 234-238.

içinde kalan bir görüntü ortaya çıkmaktadır.⁴⁵ Çünkü takrîrî sünnetin hüccet olarak kabul edilebilmesi için de belli bazı şartlar zikredilmiştir. Bu şartlardan biri de Hz. Peygamber'in bilgisi dahilinde olan bir olayda suskun kalmasıdır. Aksi halde suskunluğun bir anlamı olmayıp hüccet değeri olmayacaktır.⁴⁶ Sahabenin Hz. Peygamber'in huzurunda ictihadına delil olarak zikredilen örneklerin de bu şartı haiz olduğu görülmektedir.

Hz. Peygamber'in huzurunda mutlak sahabe ictihadı cevaz açısından engelleyen şey ise vahyin devam ettiği süreçte hükmün ya vahy-i zahirle ya da vahy-i batın/gayr-i metluvv ile elde edileceğinin kabul edilmesidir.⁴⁷ Böylece hakkında hüküm verilmesi gereken şer'î konuların hükmünü sahabe ictihadı ile doldurulabilecek bir boşluk kalmamaktadır.

Tüm bunlarla birlikte duruma sahabe açısından bakıldığında Hz. Peygamber'in onlardan ictihad etmeye uygun gördüklerini ictihada teşvik ettiği, onların görüşlerine baş vurduğunu görmek mümkündür.⁴⁸ Hükme taalluk etme açısından eylemleri Hz. Peygamber henüz hayatta iken şeklî olarak ictihad adını alabilecekken Hz. Peygamber'in vefatından sonra gerçek anlamda bir ictihaddan söz etmek mümkün olabilecektir.⁴⁹ Böylece onlardan ictihad etmeye kadir olanlar tedrici bir eğitim sürecine tabi tutulmuş ve ictihad yoluyla ulaşacakları hükümlerde hataya düşme ihtimalleri azaltılmaya çalışılmıştır.

6. SONUÇ

Hz. Peygamber'in huzurunda sahabenin ictihad edebilme imkanıyla ilgili geçmiş ulemadan bazı kaviller ulaşılmıştır. Buna göre kimileri sahabenin mutlak olarak ictihadda bulunabileceğini kabul ederken kimileri izin, takrir gibi bazı şartlarla bu fiilleri geçerli saymıştır. Bununla birlikte sahabenin henüz Hz. Peygamber hayatta olduğu için ictihad edemeyeceğini de düşünenler bulunmaktadır.

Sahabenin Hz. Peygamber'in huzurundaki mutlak ictihadlarına örnek olarak gösterilen olaylar incelendiğinde hepsinde Hz. Peygamber'in izni veya ikrarının bulunduğu tespit edilmiştir. Bu örneklerin sahabenin mutlak ictihadda bulunduğunu destekler deliller olmadığı gözlemlenmiştir.

Sahabenin Hz. Peygamber'in huzurunda mutlak ictihadda bulunabileceğini, bunun caiz olduğunu düşünen alimlerin aynı zamanda takrîrî sünnete de cevaz verdikleri halde sahabenin eylemlerinin sünnetle ilişkisini değerlendirmeyi göz ardı ettiği ortaya çıkmıştır. Fakat konuyla ilgili görüşler bir araya getirildiğinde mutlak ictihadın sadece bir söylemden ibaret kaldığı, her ne kadar açıkça ifade etmeseler de bu fiillerin Hz. Peygamber'den izinsiz yapılmadığı görüşünde oldukları çıkarımında bulunmak mümkündür.

⁴⁵ Ömer Süleyman el-Aşkar, *Târîhu'l-Fıkhi'l-İslâmî*, (Amman: Dâru'n-Nefâis, 1991), 62; Memduhoğlu, *Sahabenin İctihat Anlayışı*, 74, 86.

⁴⁶ Hişam Fethi Muhammed Temîm el-Cezzâr, "es-Sünnetü't-takrîriyye: Dirâse Ta'sîliyye Tatbîkiyye", *Havliyyetü Külliyyeti Usûli'd-Dîn ve'd-Da'veti'l-İslâmiyye bi Tanta*, 16 (2024), 499, 500; Şeyma Karaosmanoğlu Köse, *Serahsî'nin Mebhut'ta Takrîrî Sünnetle İstidlâlleri*, (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 24,25.

⁴⁷ Ebû'l-Meâlî Burhâneddin Mahmud b. Ahmed b. Abdülazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî el-Hanefî, *el-Muhît el-Burhânî fî'l-Fıkhi en-Nu'mânî*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 8/13.

⁴⁸ Şimşek, "Hukukî Tasarrufların Kaynağı Olarak Hz. Peygamber'in İctihadı", 131.

⁴⁹ Burada gerçek manada ictihad denilmesinin sebebi, sahabenin kendisinden sonraki nesillere, vakiaya ve mezheplerin oluşmasına etki edecek ictihadlarını ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya koymuş olmasıdır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Yaman, "Sahâbenin Fıkhi Mezheplere Kaynaklığı", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38 (2014), 11-44.

Hız. Peygamber vahyin gözetiminde bazı konularda ictihadda bulunduğu gibi sahabenin de Hız. Peygamber'in izni ve ikrarıyla belli başlı meselelerde nebevî metodu tatbik edici hükümlere işaret ettikleri söylenebilir. Bu sebeple sahabe eylemlerinin her biri takrîrî sünnet kapsamında kalıp bu olaylar esas alınarak üzerine hüküm bina edileceğinde sünnet olarak değerlendirilmeleri daha uygundur. Böylelikle bu tür ictihadlar Hız. Peygamber'in vefatından önce -salt ictihad olma bakımından- doğrudan hükme konu olmamakla birlikte sahabeye ictihad etme nosyonu kazandırma işlevini devam ettiren ictihadlar olarak düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- Âmidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Abdurrezzak Afîfî. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1402.
- Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer. *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1379.
- Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer, *el-Telhisü'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfî'î el-Kebir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989.
- Aşkar, Ömer Süleyman. *Târîhu'l-Fıkhi'l-İslâmî*. Amman: Dâru'n-Nefâis, 1991.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mesûd b. Muhammed. *et-Tehzîb fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfî'î*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvid. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Beroje, Sahip. "Hız. Peygamber (a.s.)'ın Sahabe İctihatları Karşısındaki Tavrı". *İslâmî İlimler Dergisi* 3/1 (2008). 125-135.
- Buhârî, Alâeddin Abdülazîz b. Ahmed. *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahril-İslâm el-Pezdevî*. İstanbul: Şeriketi's-Sahâfeti'l-Osmâniyye, 1890.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahihu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. Şam: Daru İbn Kesîr, 1993.
- Buhârî, Ebu'l-Meâlî Burhâneddin Mahmud b. Ahmed b. Abdülazîz b. Ömer b. Mâze el-Hanefî. *el-Muhît el-Burhânî fî'l-Fıkh en-Nu'mânî*. thk. Abdülkerîm Sâmi el-Cündî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Cessâs, Ahmed b. Ali b. Ebûbekr er-Râzî. *el-Fusûl fî'l-Usûl*. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâfî'l-Kuveytiyye, 1994.
- Cezzâr, Hışam Fethi Muhammed Temîm. "es-Sünnetü't-takrîriyye: Dirâse Ta'sîliyye Tatbîkiyye". *Havliyyetü Külliyyeti Usûli'd-Dîn ve'd-Da'veti'l-İslâmiyye bi Tanta*, 16 (2024). 474-553.
- Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed Ebu'l-Meâlî. *el-Burhân fî usûli'l-fıkh*. thk. Salah b. Muhammed b. Uveyda. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye: 1997.

Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed Ebu'l-Meâlî. *Kitâbu't-telhîs fî Usûli'l-Fıkḥ*. thk. Abdullah en-Nebâlî, Beşir Ahmed el-Ömerî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, ts.

Çelik, Ali. "Tahrîrî Sünnet (Mahiyeti, Özellikleri ve Hükümü)". *Diyanet İlmi Dergi* 36/2 (2000). 5-36.

Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsâ el-Hanefî. *Takvîmu'l-edille fî usûli'l-fıkḥ*. thk. Halîl Muhyiddîn el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Demir, Serkan. "Hanefî Usûlcülere Göre Hz. Peygamber'in Fiileri ve İctihadları -Hicrî V. Asır Özelinde-". *HADITH*, 7 (Aralık 2021). 105-125.

Emir Padişah, Muhammed Emin el-Hüseynî el-Horasânî. *Teysîru't-tahrîr alâ kitâbi'-Tahrîr fî usûli'l-fıkḥ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

Erdoğan, Emine. *Hız. Peygamber'in Teşri Yetkisinin Sınırını Tespitte Tahriri Sünnetin Rolü*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Ferrâ, Muhammed b. el-Hüseynel-Kâdî Ebû Ya'lâ. *el-Udde fî usûli'l-fıkḥ*. thk. Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârakî. Riyad: y.y., 1993.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ*. thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüş'sâfî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

Heysemî, Ebu'l-Hasen Nûreddîn Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman. *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*. thk. Husâmuddîn el-Kudsî. Kahire: Mektebetu'l-Kudsî, 1994.

İbn Emirü Hacc, Ebu Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tahbîr alâ Tahrîri'l-Kemâl ibn Hümâm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

İbn Hanbel, Ahmed. *Müşnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb Arnavut vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Kandemir, Mehmet Yaşar. "İbn Hacer el-Askalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/514-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Karaosmanoğlu Köse, Şeyma. *Serahsî'nin Mabsut'ta Tahrîrî Sünnetle İstidlâlleri*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Kudûrî, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed b. Ca'fer. *et-Tecrîd*. thk. Muhammed Ahmed Sirâc, Ali Cum'a Muhammed. Kahire: Dâru's-Selâm, 2006.

Mâverîdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Hâvi'l-Kebîr fî fıkhi mezhebi's-Şâfî'î*. thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdulmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

Memduhoğlu, Adnan. *Sahabenin İctihat Anlayışı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *Sahihu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Kahire: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurakâuhu, 1955.

Selim, Ahmed Abdulaziz es-Seyyid. “İctihâdu’s-Sahâbe fî asri’n-Nebî salla’l-lâhu aleyhi ve sellem: dirâse usûliyye”, *Mecelletü Külliyyeti Usûli’ d-Dîn ve’ d-Da’ ve bi’ l-Münûfiyye*, 43/2, 2049-2087.

Serahsî, Ebûbekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü’l-Eimme. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.

Serahsî, Ebûbekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü’l-Eimme. *Usûlü’s-Serahsî*. thk. Ebu’l-Vefâ el-Afgânî. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.

Sübkî, Ebü'l-Hasan Takiyyüddin Ali b. Abdülkâf. *el-İbhac fî şerhi’l-Minhac alâ Minhaci’l-vusûl ila ilmi’l-usûl*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1984.

Şâfi’î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1983.

Şimşek, Murat. “Hukukî Tasarrufların Kaynağı Olarak Hz. Peygamber’in İctihadı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 14 (2009), 111-156.

Şirâzî, Ebû İshâk İbrâhim b. Ali b. Yusuf el-Fîruzâbâdî. *el-Lüma’ fî Usûli’l-Fıkh*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003.

Şirâzî, Ebû İshâk İbrâhim b. Ali b. Yusuf el-Fîruzâbâdî. *el-Meûnetü fî’l-Cedel*. thk. Ali Abdulaziz el-Umeyrînî. Kuveyt: Cem’iyyetü İhyâi’t-Türâsi’l-İslâmî, 1989.

Şirâzî, Ebû İshâk İbrâhim b. Ali b. Yusuf el-Fîruzâbâdî. *et-Tabsıra fî Usûli’l-Fıkh*, thk. Muhammed Hasen Hîtô. Şam: Dâru’l-Fikr, 1980.

Tirmizi, Muhammed b. İsa b. Sevra b. Musa b. ed-Dahhâk. *Sünenü’t-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.

Useym, Fehd b. Abdillâh b. Süleyman. “es-Sünnetü’t-takrîriyye: Dirâse Usûliyye”. *Mecelletü Külliyyeti Dâri’l-Ulûm* 151 (2024). 7-51.

Uteybî, Hâlid Fâlih. “Hükmü’l-ihcâc bi’l-ikrâr alâ ef’âli’s-Sahâbe fî zemeni’t-tenzîl: dirâse te’sîliyye tatbîkiyye”. *Mecelletü’s-Şerîa ve’ d-Dirâsâti’l-İslâmiyye* 29/99 (2014), 217-250.

Vuruşkan, Hüseyin. *Takriri Sünnet ve Değeri*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Yaman, Ahmet. “Sahâbenin Fıkhî Mezheplere Kaynaklığı”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2014), 11-44.

Zehebî, Şemseddin Ebû Abdillâh b. Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz. *Telhisu Kitâbi’l-Mevdûât li İbni’l-Cevzî*. thk. Ebu Temîm Yasir b. İbrahim b. Muhammed. Riyad: Mektebetü’r-

Rüşd, 1998.

Zerkeşî, Ebü Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Abdullâh b. Bahâdır. *el-Bahru'l-muhit fî usûli'l-fikh*. b.y.: Daru'l-Kütübî, 1994.

Zuhaylî, Muhammed Mustafa. *el-Vecîz fî usûli'l-fikhi'l-İslâmî*, Şam: Dâru'l-Hayr li'tıbâ'ati ve'n-neşr ve't-tevzî', 2006.

Züheyr, Muhammed Ebu'n-Nûr. *Usûlü'l-Fikh*, Mısır: Mektebetü'l-Ezheriyye li'n-Neşr, ts.